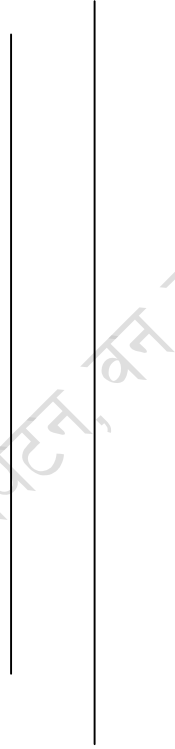

वातावरण तथा जलवायू परिवर्तन नीति, २०७५

(मस्यौदा)

प्रदेश सरकार

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

गण्डकी प्रदेश, पोखरा

श्रावण २०७५

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन नीति, २०७५ (मस्यौदा)

१. पृष्ठभूमी

नेपालको संविधान (२०७२) बमोजिम देशको राज्यशक्ती संघ, प्रदेश र स्थानिय गरी तीन तहमा बाँडीएको छ । संविधानको धारा ३० मा प्रत्येक नागरीक लाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने विषयलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी संविधानको धारा ५१ (छ) मा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्धन र उपयोग गर्ने; जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने; प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर पर्न सक्ने अवस्थामा उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने र वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व व्यहोर्नु पर्ने जस्ता विषयहरू उल्लेख छन् ।

संविधानको अनुसूचि ५ देखि ९ मा व्यवस्था भएको तीन तहको एकल र साझा अधिकार सूची अनुसार प्रदेश भित्रको राष्ट्रिय वन तथा वातावरण व्यवस्थापन प्रदेशको एकल अधिकारको सूची (अनुसूचि ६) मा उल्लेख गरीएको छ भने वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता, अन्तर प्रादेशिक जंगल, हिमाल, वन संरक्षण क्षेत्र, संघ र प्रदेशको साझा अधिकार सूची (अनुसूची ७) मा उल्लेख छ । त्यसै गरी वन जंगल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूची (अनुसूची ९) मा उल्लेख छ ।

पृथ्वीको बढ्दो जनसंख्या, औद्योगिकीकरण, खनिज इन्धनको अत्याधिक उपयोग, वन विनाश जस्ता कारणबाट हरित गृह ग्याँसको उत्सर्जन बढ्न गई प्राकृतिक वातावरण र जलाधारमा द्रुत गतिमा परिवर्तन आएको छ । यस्तो परिवर्तनबाट विश्वका अधिकांश गरिव र अतिकम विकसीत पर्वतीय क्षेत्रका मुलुकहरू बढी प्रभावित भएका छन् । नेपाल जलवायु परिवर्तनका दृष्टिले विश्वकै चौथो जोखिम युक्त देश मानिन्छ । गरिबी, राजनितिक अस्थिरता, अव्यवस्थित शहरीकरण र वातावरणीय कानुनको कार्यान्वयन फितलो हुँदा समग्रमा नेपालमा पनि वातावरणीय हास आएको छ । गण्डकी प्रदेशमा पनि शहर बजार, नदी-नाला तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा फोहरमैला र प्रदूषण बढेको छ भने तराई मधेशका केहि जिल्लाहरूमा वन अतिक्रमण र डढेलोका कारण वन स्रोतको हास भई जैविक विविधता र कार्वन सञ्चितीकरणमा पनि असर परेको छ ।

जलवायु परिवर्तनका कारण एकातिर हिमाली क्षेत्रमा हिँउ पगलेर हिमताल फुट्ने; पहाडी क्षेत्रमा मनसुनी वर्षाले बाढी, पहिरो, भू-क्षय र नदी कटानका समस्या बढ्ने एवं समतल क्षेत्रमा बाढी र डुवानका कारण जनधनको क्षति हुने क्रम बढ्दै गएको छ भने अर्कातिर पानीका मुहान सुक्ने, कृषि

वालीमा रोग किरा, मिचाहा झारको प्रकोप बढ्दै गई किटनाशक औषधी र विषादीको प्रयोग बढि बढनाले मानव, पशुपन्छी स्वास्थ्य र प्राकृतिक वातावरणमा समेत प्रतिकुल असर पर्दै गएको छ । यस्ता असरहरूले प्रदेशको समृद्धिको आधारका रूपमा रहेका जलस्रोत, कृषि, पर्यटन, जैविक विविधता र उर्जा लगायतका क्षेत्रहरू एवं जिविकोपार्जनमा समेत प्रतिकुल प्रभाव पार्ने निश्चित छ ।

विश्वमा गत शताब्दीमा भएको औद्योगिकीकरण, वन विनाश र खनिज ईन्धनको प्रयोगले जलवायुमा अस्वभाविक परिवर्तन र जैविक विविधताको अपुरणीय क्षती भएको बारेमा विश्व समुदायको मनग्य ध्यानाकर्षण भएको पाइन्छ । यस्ता परिवर्तनहरू, परिवर्तनबाट थपिएका चुनौती र त्यसबाट पर्ने प्रतिकुल असरलाई न्युन गर्दै दिगो विकासका लक्षहरू हासिल गर्न सन् १९९२ मा ब्राजिलको रियो दे जेनेरियोमा आयोजित वातावरण र विकास सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघिय सम्मेलनबाट जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघिय संरचना महासन्धी र जैविक विविधता सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघिय महासन्धी हस्ताक्षरका लागि खुला गरिएका थिए । नेपाल सन् १९९४ देखि यी दुवै महासन्धीको पक्ष रहि आएको छ ।

वातावरण तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव प्रदेश स्तरमा मात्र सृजित वा सिमित नभई राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नै महत्व राख्ने हुँदा यस्तो क्षेत्रमा विद्यमान समस्या र चुनौतीको सामना गर्दै स्वच्छ वातावरण र जलवायु मैत्री गण्डकी प्रदेश निर्माण गर्न यो वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन नीति, २०७५ तयार गरिएको हो ।

२. वर्तमान स्थिति

नेपाल जलवायु परिवर्तनको हिसाबले विश्वमै चौथो र भूकम्पीय दृष्टिकोणले एघारौं जोखिमयुक्त देश मानिन्छ । नेपालले विश्वको कुल हरित गृह ग्याँसको करीब ०.०२७५ मात्रै उत्सर्जन गर्दछ । हालैका प्रतिवेदनहरूले सन् १९७१ देखि २०१४ अवधिको तापक्रमको विश्लेषणबाट नेपालको अधिकतम तापक्रम प्रतिवर्ष औषतमा ०.०६ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भएको देखिन्छ । उच्च पहाडी भागमा यो दर अझ बढी छ । ठण्डी रात र दिन घट्दै जाने तर न्यानो रात बढ्दै जाने गरेको पाइन्छ । यो गतिलाई हेर्दा भविष्यमा तापक्रम अझ बढ्दै गई शताब्दीको अन्त्य सम्ममा वार्षिक औषत १.७२ - ३.५८ डिग्री सेल्सियस सम्म पुग्ने अनुमान छ ।

नेपालमा जलवायु परिवर्तनका कारण वर्षा प्रणालीमा आएको परिवर्तनको किटान गर्ने अध्ययन नभएता पनि हिँउदे वर्षामा कमि आई खडेरी बढ्दै गएको, मनसुनी चक्र परिवर्तन भएको र वर्षातमा मुसलधारे पानी पर्ने क्रम बढेर विपद जोखिम बढ्दै गएको अनुसन्धानहरूले देखाएका छन् । यो

गतिलाई हेर्दा भविष्यमा वर्ष भरिमा पानी पर्ने दिनको संख्या नबढ्ने तर नदीहरूको पानिको बहावमा निकै कमि आउने अध्ययनहरूले अनुमान गरेका छन ।

हिमालमा हिँउ पग्लदै हिमरेखा र वनस्पति रेखा माथि-माथि सदैँ गएको एवं हिमतालहरूको आकार बढ्दै विस्फोट हुने खतरा बढ्दै गएको अवस्था छ । सन् १९९७-२०१० को अवधिमा हिमालमा हिउँको भण्डार झण्डै २९ प्रतिशतले घटेको र हिमतालको संख्या ११ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ । त्यसैगरी जलवायु परिवर्तनले कृषि, जलविद्युत र जल उत्पन्न प्रकोपका क्षेत्रमा मात्रै वार्षिक कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनको १.५-२.०% (यू.एस.डलर २७-३६ करोड) प्रत्यक्ष खर्च व्यहोर्नु पर्ने अध्ययनले देखाएको छ । यसरी जलवायु परिवर्तनका कारण नेपालको खाद्य, कृषि, जिविकोपार्जन, पर्यटन पुर्वाधार, स्वास्थ्य तथा सामाजिक आर्थिक विकासका क्षेत्रमा प्रतिकुल प्रभाव देखिन थालेको छ ।

भिरालो धरातलीय बनोट, ठाडा खोला नाला, कमलो चुरे भावर र मनसुनी वर्षायुक्त गण्डकी प्रदेशमा बढ्दो जनसंख्या, शहरीकरण, भू-उपयोग परिवर्तन, विस्तारित सडक सञ्जाल, बढ्दो सवारी यातायात र डिजेल पेट्रोलको खपत, फोहोर मैला उत्सर्जन, प्लाष्टिकजन्य फोहोर निष्कासन र अब्यवस्थीत भौतिक निर्माणका कारण वायु र पानीजन्य प्रदुषण लगायतको वातावरणीय समस्या बढ्दै गएका छन । बाढी, पहिरो, डुवान जस्ता जल उत्पन्न प्रकोपका कारण वर्षेनी जनधनको क्षति पनि बढ्दै गएको छ ।

हाल ग्रामीण सडक, जलविद्युत जस्ता विकासका पुर्वाधार निर्माणमा वातावरणीय मापदण्डको पूर्ण पालना हुन सकेको अवस्था छैन भने वातावरणीय सुशासन कायम हुन नसकेकोले नदि, खोला सार्वजनिक स्थलहरूबाट ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, माटोको अत्याधिक र अनियन्त्रित दोहनबाट भौतिक संरचना, मानव वस्ती, खेतवारी जोखिममा पर्दैछन् । त्यस्तै, तराई क्षेत्रमा हुने वन अतिक्रमण चोरी शिकार, डढेलो र विस्तारित सडक, प्रस्तावित रेलमार्ग आदिले वातावरण संरक्षण र दिगो विकास थप चुनौतीपूर्ण हुँदैछ ।

वातावरणीय हास तथा जलवायु परिवर्तनजन्य समस्या र चुनौतीको सामना गर्न नेपालले विगत केही दशक यता आएर जनचेतना अभिवृद्धि; वन, वयजन्तु संरक्षण; वातावरणीय कानुन र मापदण्ड निर्माण तथा कार्यान्वयन; जलवायु परिवर्तन नीति निर्माण, अनुकुलन कार्यक्रमहरू संचालन र अन्तरराष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्नमा सहानीय भूमिका खेलेको छ । तथापि, वातावरणीय हास र जलवायु परिवर्तनले थपेका समस्या र नकारात्मक प्रभाव न्युन गर्दै सन्तुलित एवं दिगो विकास गर्न

राज्यका सबै तह, अङ्ग, निजी क्षेत्र एवं सरोकारवाला र सर्वसाधारण समेतको साझा प्रतिबद्धता र सहकार्यको खाँचो छ ।

३. विगतका प्रयासहरू

क. नीतिगत प्रयास

वातावरण संरक्षण, व्यवस्थापन तथा वातावरणीय स्रोतको दिगो उपयोगको लागि वन, कृषि, जैविक विविधता, पर्यटन, सहरी विकास, उद्योग, ऊर्जा, सिंचाई, खानेपानी, स्वास्थ्य आदि आर्थिक र सामाजिक विकाससंग सम्बद्ध सबै क्षेत्रको क्षेत्रगत एवम् आवधिक योजनाको नीति, रणनीति तथा योजनामा केही प्रावधानहरू रहेका छन् । उदाहरणको लागि, यहाँ केही नीतिगत व्यवस्थालाई उल्लेख गरिएको छ ।

वन क्षेत्रको नीति र रणनीति:

नेपालमा वातावरण संरक्षणका लागी नीतिगत प्रयासको शुरुवात सन् १९८० को दशकबाट भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय संरक्षण रणनीति, १९८८ ले वन, वातावरण र संरक्षण क्षेत्रले तत्कालमा भोगिरहेका समस्याहरू, तिनको कारण तथा परिणामहरू औल्याउँदै नीतिगत मार्गदर्शन र कार्यक्रमहरू सिफारिस गरेको पाइन्छ ।

नेपालको वन क्षेत्रको समुचित संरक्षण, व्यवस्थापन र दिगो उपयोग गर्ने उद्देश्यले सन् १९८८ मा २० वर्षे वन क्षेत्रको गुरुयोजना तर्जुमा गरी लागु गरिएको थियो । सन् १९८८ देखि सन् २०११ सम्म कार्यान्वयनमा रहेको गुरुयोजना कालमा सामुदायिक तथा निजी वन, राष्ट्रिय र कबुलियती वन, पारिस्थितिकीय प्रणाली र आनुवांशिक श्रोत संरक्षण, भूतथा जलाधार संरक्षण, कानूनी तथा संस्थागत विकास लगायत विभिन्न १२ वटा कार्यक्रमहरू संचालनमा रहेका थिए । उक्त लामो योजनाकालमा नेपालको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक परिवर्तन सँगै वन, वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा पनि धेरै नीतिगत, कानूनी, संस्थागत र समन्वयात्मक व्यवस्थाहरूको जग बसेको पाइन्छ । सो गुरुयोजनाले समुदायको सहभागितामा वन, जलाधार, संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापनमा वातावरणीय पक्षलाई आत्मसात गर्दै विकास र वातावरण बिच सन्तुलन कायम राख्ने दिशामा जनचेतना अभिवृद्धि, तालिम, जनशक्ति विकासका माध्यमले समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम संचालन गर्नमा मार्गदर्शन र ठोस योगदान गरेको पाइन्छ ।

नेपालको कुल भूभागको ४४.७४ प्रतिशत भाग वन क्षेत्रले ढाकेको भएतापनि आशातित प्रतिफल प्राप्त नभएको हुँदा वन क्षेत्रको संरक्षण, दिगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन र व्यावसायिकरण गरी राष्ट्रिय समृद्धिमा टेवा पुर्याउने उद्देश्यले नेपाल सरकारले २०६९ मा “सम्वृद्धिको लागि वन” को अवधारणा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो । सोही अवधारणाको मर्म अनुरूप हुनेगरी वन नीति २०७१ तर्जुमा गरि कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

यो नीतिले वन, वनस्पति, बन्यजन्तु, जैविक विविधता र जलाधार क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनद्वारा स्थानीय र राष्ट्रिय समृद्धिमा योगदान पुर्याउने दुरदृष्टि राखेको छ भने यसको प्रमुख लक्ष्यहरूमा वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्ने, वन पैदावारको उत्पादन बढाउदै आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने, सहभागितामुलक वन पद्धतिको सुदृढीकरण गर्ने, नीजि क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने र सुशासनलाई सुदृढीकरण गर्ने रहेका छन् ।

वन नीति, २०७१ को कार्यान्वयन गर्न वन क्षेत्रको रणनीति, २०७२ समेत तर्जुमा गरिएको छ । यस रणनीतिले वन तथा जलाधार व्यवस्थापन, पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधता संरक्षण एवं व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन, वन उद्यम प्रवर्धन र आर्थिक विकास, क्षमता विकास एवं संस्थागत सहकार्य अभिवृद्धि र वन क्षेत्रको सूचना उपयोग एवं व्यवस्थापनलाई समेटेको छ । साथै यो रणनीतिमा समुदायमा आधारित वन तथा जलाधार व्यवस्थापनलाई जलवायुमैत्री बनाईने, जैविक विविधताको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने, वन क्षेत्रमा कार्बन संचितिकरण बढाउने र उत्सर्जन घटाउने, सामुदायमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, वन विनासको दर ०.०५% ले घटाउने र वन उद्यमहरूको प्रवर्धन गरी राष्ट्रिय समृद्धिमा टेवा पुर्याउने आदी मुख्य कार्यक्रम रहेका छन् ।

चुरे क्षेत्रको संवेदनसिल वातावरणीय पक्षलाई मध्यनजर गरी चुरे, तराई, मधेश, क्षेत्रको जल, जमिन र वनक्षेत्रको संरक्षण गरी तराई मधेशमा कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व कायम गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले समग्र चुरे क्षेत्रलाई वि.स. २०७१ सालमा वातावरण संरक्षण क्षेत्र घोषणा गरी राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त चुरे, तराई मधेश संरक्षण र व्यवस्थापन गुरु योजना, २०७४ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । गुरु योजनाले चुरे क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन तथा पर्यावरणीय सेवाको सुदृढीकरण गर्दै समृद्धि र गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । गुरु योजनाका उद्देश्यमा प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्दै जलवायु परिवर्तन र प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षति कम गर्नु, प्राकृतिक स्रोतको एकिकृत व्यवस्थापनको अवधारणा अनुसार नदी प्रणालीको व्यवस्थापन गर्दै जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण मार्फत चुरे क्षेत्रबाट प्राप्त हुने पर्यावरणीय सेवा प्रवाहलाई कायम गर्नु

र वन क्षेत्रवाट टाढा रहेका उपभोक्ताको वन स्रोतमा पहुँच वढाउने तथा घरायसी प्रयोजनको लागि उर्जाको स्रोतको उपलब्धता वढाउनु रहेका छन् ।

जैविक विविधता रणनीति:

नेपाल सन् १९९४ मा जैविक विविधता महासन्धिको पक्षराष्ट्र भए पछि सन् २००२ मा नेपाल जैविक विविधता रणनीति र सन् २००६ मा जैविक विविधता रणनीति कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरी नेपालको जैविक विविधताको संरक्षण, सदुपयोग र लाभांशको समन्यायिक वितरण गर्ने पहल गरिएको थियो । उक्त रणनीति र कार्ययोजनाको पहिलो चरणको अवधि समाप्त भई हाल दोस्रो चरणमा जैविक विविधता रणनीति कार्ययोजना (सन् २०१४-२०२०) स्विकृत भै कार्यान्वयनमा रहेको छ । यस रणनीति कार्ययोजनाले जैविक विविधताको संरक्षण र पारिस्थितिकिय प्रणालीको समानुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने; स्थानिय समुदाय तथा आदिवासी, महिला, दलितहरुको हक हितको सुरक्षा गर्ने; जैविक विविधताको सदुपयोग र लाभांशको समन्यायिक वितरण गर्ने एवं जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र परिस्थितिक प्रणालीहरु तथा समुदायहरुको समानुकूलन क्षमता बृद्धि गर्ने जस्ता कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखेको छ ।

सिमसार नीति:

नेपाल सरकारबाट वि.सं २०६९ मा तर्जुमा भएको राष्ट्रिय सिमसार नीतिले विगतको नीतिगत व्यवस्थामा परिमार्जन गरी नेपाल भरका सिमसार स्रोतहरु र त्यसमा अवस्थित जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । सिमसार क्षेत्रको जल तथा जैविक विविधताको व्यवस्थापन गरी, सिमसारको क्षेत्र र गुणस्तरमा हास आउन नदिने, वातावरणीय स्वच्छता कायम राख्ने तथा त्यस्ता स्रोतहरुको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगका माध्यमले त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको जिविकोपार्जनमा टेवा पुर्‍याउने उक्त नीतिको उद्देश्य रहेको छ । सोही नीति अनुरूप हाल नेपालका प्रमुख सिमसारहरु रामसारमा सुचिकृत हुँदै गएका छन् । उक्त नीतिमा व्यवस्था भएको राष्ट्रिय समन्वय समिति राष्ट्रिय जैविक विविधता समन्वय समितिको अभिन्न अंग रहँदै आएको छ ।

कृषि नीति:

वातावरणको एक अभिन्न अंगको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको निर्वाहमुखि कृषि प्रणालीलाई व्यवसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरी दिगो कृषि विकासको

माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय कृषि नीति २०६७ तर्जुमा तथा स्वीकृत गरिएको थियो । जस्मा मुख्य गरी कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने, व्यवसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीको आधारहरूको विकास गर्ने, र प्राकृतिक स्रोत, वातावरण एवं जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्धन एवं सदुपयोग गर्ने उद्देश्य राखिएको थियो ।

भू-उपयोग नीति:

समग्र भू-उपयोगलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनको लागि राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति सन् २०१५ समेत तयार र तर्जुमा गरिएको छ । मुख्य गरी बढ्दो उर्वर भूमिको खण्डिकरण र अव्यवस्थित शहरीकरण जस्ता वातावरणीय पक्षलाई सम्बोधन गर्ने गरी यो रणनीति तयार पारिएको छ ।

उर्जा र यातायात नीति:

राष्ट्रिय उर्जा नीति २०६७ ले उर्जामा सहज पहुँच पुर्याउन, स्वच्छ उर्जा प्रवर्धन गर्न र उर्जा दक्षता बिकास गर्दै उर्जाको आन्तरिक खपत बढाई दिगो बिकासमा टेवा पुर्याउन र राष्ट्रिय ग्रामिण नविकरणीय उर्जा प्रवर्धन कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गरेको छ । त्यसैगरी, जलवायु मैत्री सवारी साधन र यातायात नीति सन् २०१४ ले यातायात क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन र प्रदुषण न्यून गरी स्वच्छ वातावरण कायम राख्न सन् २०२० सम्ममा विद्युतीय सवारी साधन को प्रयोग २०% पुर्याउने योजना गरेको देखिन्छ ।

आवधिक योजना:

वातावरण र जलवायु व्यवस्थापनको विविध पक्षहरू नेपाल सरकारको आवधिक योजनाहरूमा समेत प्रतिबिम्बित हुँदै आएका छन् । तेहौं त्रिवर्षिय योजना (सन् २०१३/१४–२०१५/१६) ले बिकासका कार्यहरू गर्दा जलवायु अनुकूलनलाई सहयोग पुग्ने गरी, हरित अर्थतन्त्रलाई बढावा दिने, वातावरण र जलवायु अनुकूलित बिकास संरचनाको बिकास तथा विस्तार गर्ने, स्वच्छ उर्जाको प्रयोग बढाउने तथा प्रदुषण घटाउने खालको सवारी साधनलाई प्रोत्साहन गर्ने कार्यक्रमहरू अघि सारेको थियो भने चालु चौधौं योजना (२०७३/०७४ देखि २०७५/०७६) ले पनि वातावरणीय व्यवस्थापन र त्यसको लागी संस्थागत क्षमता सुधार गरी वातावरणलाई बिकासको अभिन्न अङ्गका रूपका ग्रहण गर्ने, जलवायु अनुकूलन र हरित गृह ग्यास उत्सर्जन न्युनिकरणको लागी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोग वृद्धि गर्दै

जाने, जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम न्यून गर्ने खालका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने नीति लिएको छ । साथै राष्ट्रिय योजना आयोग बाट सन् २०११ मा प्रकाशित राष्ट्रिय विकास दूरदृष्टि, २०३० मा पनि नेपालमा जलवायुमैत्री योजना र न्यूनकार्बन उन्मुख विकास पद्धति अपनाइने दृढता व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

यसै विच संयुक्त राष्ट्र संघिय दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्न सहयोग पुर्याउने गरी राष्ट्रिय योजना आयोगले सन् २०१७ मा नेपालको आधार पत्र प्रकाशित गर्दै दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा कार्यान्वयनमा लानको लागि विभिन्न सूचकहरू तयार गरेको छ । साथै नेपालले वातावरण संरक्षण र विकासको कार्यमा स्थानिय तहलाई सहभागी बनाई योजना तर्जुमा देखि कार्यान्वयनसम्म सहजिकरण गर्न वातावरणमैत्री स्थानीय योजना तर्जुमा संरचना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसैगरी सामाजिक-आर्थिक एवं पूर्वाधार विकाससंग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रगत र आवधिक नीति तथा रणनीतिमा पनि वातावरण संरक्षण एवम् व्यवस्थापनको आवश्यकता महशूस गर्दै उपयुक्त नीति, रणनीति वा कार्यनीति अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि नीति:

जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर न्यून गर्दै जोखिममा रहेका समुदाय र पारिस्थितिकीय प्रणालीको समानुकूलन क्षमता बढाउन नेपालले जलवायु परिवर्तन नीति २०६७ तर्जुमा गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावबाट वचन र वचाउन, मानव विकास र समृद्धि कायम गर्दै, जलवायु न्यायलाई आत्मसात गर्दै, पर्यावरणीय र दिगो विकासको अवधारणालाई अवलम्बन गरी समुन्नत समाजतर्फ अग्रसर हुन योगदान पुर्याउनु यस नीतिको दूर-दृष्टि रहेको छ । उक्त नीतिको मुख्य लक्ष्य जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव न्युनीकरण गर्नु र जलवायु अनुकूलित हुदै न्यून कार्बन उन्मुख सामाजिक-आर्थिक विकास पक्षलाई अवलम्बन गरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय संयन्त्रमा भएको प्रतिबद्धता अनुरूप सहयोग तथा सहकार्यको प्रबर्धन गरी जिवन स्तरमा सुधार ल्याउनु रहेको छ । उक्त नीतिले स्वच्छ उर्जा प्रबर्धन गरी हरितगृह ग्यासको उत्सर्जन घटाउने र प्राकृतिक स्रोत साधनको कुशल व्यवस्थापन र महत्तम उपयोगका लागी स्थानिय समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने अनुकूलनका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरी प्रतिकूल प्रभाव न्युनीकरण गर्ने, सामाजिक-आर्थिक विकासलाई जलवायु मैत्री तथा समानुकूलन बनाउदै न्यून कार्बन विकास पथलाई अवलम्बन गर्ने एवं संथागत विकास गर्दै जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि

महासन्धि, अभिसन्धि तथा सम्झौताहरूबाट प्राप्त अवसरहरूको उपयोग गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

जलवायु परिवर्तन नीतिले जलवायु परिवर्तनको कारण देखा परेका चुनौतीको सम्बोधन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय तहमा उपलब्ध आर्थिक एवं प्राविधिक अवसरको लाभ लिने मार्ग प्रसस्त गरेको छ । यस नीतिले संस्थागत व्यवस्थाबाट क्षमता अभिवृद्धि, प्रविधि विकास तथा उपयोग, आर्थिक स्रोतको प्रवाह गर्दै राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमलाई विकास एजेण्डाको रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सबै प्रकारका स्थलगत कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दा कूल बजेटको न्यूनतम ८०% रकम स्थानीय स्तरमा पुर्याउने नीतिगत व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त नीतिले प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनलाई जलवायु-मैत्री एवम् पूर्वाधार विकासलाई जलवायु समानुकूलन बनाउदै जलवायु परिवर्तनबाट उपलब्ध अवसरको उपयोग गरी गरिवी न्यूनीकरण तथा दिगो विकासको लक्ष्य पूरा गर्न सहजीकरण गर्ने देखिन्छ ।

हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन न्युनिकरण:

जलवायु परिवर्तन महासन्धि अन्तर्गत तयार भई अवलम्बन गरिएको पेरिस सम्झौताका प्राबधान अनुसार नेपालले वि.सं. २०७३ (सन् २०१६) मा हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन न्युनिकरण राष्ट्रिय प्रतिबद्धता स्विकृत गरी महासन्धिको सचिवालय मार्फत पक्षराष्ट्रहरूलाई जानकारी पठाएको छ । जस अनुसार नेपालले कृषि, वन, उद्योग, उर्जा र फोहर व्यवस्थापनका क्षेत्रलाई समेटेर न्यून कार्बन आर्थिक विकास रणनीति तयार गरी लागू गर्ने, सन् २०५० सम्ममा खनिज ईन्धनको प्रयोग ५०% सम्म घटाउने, सन् २०२० सम्ममा विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोग २०% मा पुर्याउने, प्रदुषण घटाउने, सन् २०२० सम्ममा वन विनाश र क्षयिकरण बाट हुने कार्बन उत्सर्जन १४ मी. मे. टन कटौती गर्न क्षेत्रीय रेड आयोजना संचालन गर्ने आदि प्रतिबद्धता गरेको छ । जलवायु परिवर्तन महासन्धिको एक्काईसौं बैठकबाट पारित भएको बहुप्रतिक्षित पेरिस सम्झौतामा नेपालले हस्ताक्षर गरि २०७३।०६।१८ मा अनुमोदन गरि कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ भने वि.सं २०७३ देखि राष्ट्रिय अनुकूलन योजना तर्जुमा कार्य शुरु भएको छ । तत्कालिन विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयले जलवायु परिवर्तन नीतिको उद्देश्य अनुरूपको न्युन कार्बन आर्थिक विकास रणनीतिको खाका तयार गरेको छ ।

ख. कानूनि व्यवस्था:

वन क्षेत्रको गुरुयोजना लागु भए लगत्तै वातावरणको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको वन क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्धन, सदुपयोग र समग्र व्यवस्थापनलाई अघि वढाउने विषयलाई व्यवस्थित गर्न वि.सं. २०४९ मा वन ऐन र २०५१ मा वन नियमावली स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

वन ऐन, २०४९ र वन नियमावली २०५१ ले सामुदायीक वन विकासलाई अधिकार सम्पन्न तुल्याई वन क्षेत्रको संरक्षण गर्न सामान्यतया वन क्षेत्रको जग्गा भू-उपयोगमा प्रयोग गर्न नपाइने गरी वन क्षेत्र, वन पैदावार, वन्यजन्तु मास्ने र प्राकृतिक वातावरणमा हस आउने कार्यलाई दण्डनिय अपराध मानेको छ ।

वन नीति र ऐनले व्यवस्था गरे बमोजिम वनले ढाकेको क्षेत्रफल ४०% कायम राख्दै राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाका क्षेत्र बाहेकलाई वन क्षेत्रको जग्गा उपलब्ध नगराउने, गराउने पर्ने स्थितिमा तोकिएको कार्यविधि बमोजिम वातावरण र जैविक विविधतामा प्रतिकूल असर नपर्ने र क्षति न्यून गर्ने उपाय सहित जग्गाको सट्टा भर्ना गर्ने गरी मात्र भोगाधिकार उपलब्ध गराउने गरी वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनमा उपलब्ध गराउने कार्यविधि २०६७ स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

नेपालले सन १९९२ (वि.सं. २०४९) मा जैविक विविधता महासन्धी र जलवायु परिवर्तन महासन्धीमा हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरेपछि वातावरण संरक्षण ऐन २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली २०५४ निर्माण गरी स्पष्ट कानुनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यि ऐन र नियमावलीको मुख्य उद्देश्य आर्थिक विकास र वातावरण संरक्षण विचको अन्योन्याश्रीत सम्बन्धबाट दिगो विकास हुने कुरालाई ध्यानमा राख्दै, वातावरणीय हासबाट मानव जाती, जिवजन्तु, वनस्पती, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ वातावरण कायम गर्नु र प्राकृतिक स्रोतको समुचित प्रयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण गर्नु हो । उक्त कार्यको लागि प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण र वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनको प्रक्रियागत व्यवस्था, प्रदुषण रोकथाम र नियन्त्रण तथा क्षतिपुर्ति सम्बन्धी व्यवस्थाहरू समेटिएका छन् । यसैगरी वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुर्याउने उद्देश्यले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन (२०२९), जलस्रोत ऐन (२०४९), विद्युत ऐन (२०४९) लगायत विभिन्न ऐन तथा ती अन्तर्गतका नियमहरूमा पनि विभिन्न प्रावधानहरू रहेका छन् ।

मापदण्ड तर्जुमा:

वातावरणीय नीति तथा कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विभिन्न मापदण्डहरूको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उदाहरणका लागि नेपाल सवारी प्रदुषण मापदण्ड (२०५६; २०६७; २०६९), वायुको गुणस्तर सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड (२०६०; २०६९), ध्वनिको गुणस्तर सम्बन्धि राष्ट्रिय मापदण्ड (२०६९), इट्टा उद्योगबाट निस्कने धुँवा तथा चिम्नीको उचाई सम्बन्धी मापदण्ड (२०७४), घरभित्रको वायुको गुणस्तर राष्ट्रिय मापदण्ड र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६६, प्लाष्टिक झोला उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी मापदण्ड (२०५७, २०७२), डिजेलबाट सञ्चालित तीनपांग्रे सवारी साधनको दर्ता खारेजी र वैकल्पिक व्यवस्था सम्बन्धी मापदण्डहरू कार्यान्वयनमा छन् ।

ग. संस्थागत विकास र समन्वय:

नेपालमा वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरूलाई संस्थागत रूपमा संबोधन गर्न नेपाल सरकारले बेग्लै मन्त्रालय (वन तथा वातावरण मन्त्रालय) एवं वातावरण संरक्षणको लागि विभिन्न मन्त्रालयहरूमा निर्दिष्ट शाखाको व्यवस्था गरेको छ । वन तथा वातावरण मन्त्रालय मातहतका विभागहरूको गठनका अतिरिक्त वातावरण संरक्षण ऐन २०५३ बमोजिम नीतिगत मार्गदर्शनका लागि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा वातावरण संरक्षण परिषद् गठन गरेको छ, भने जलवायु परिवर्तन नीति बमोजिम हुने गरी २०६६ मा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा जलवायु परिवर्तन परिषद् गठन गरी जलवायु परिवर्तनका विषयहरूमा राष्ट्रिय सहमति जुटाई मार्गनिर्देश गर्दै आएको छ । साबिक वातावरण मन्त्रालय मातहतमा वातावरण विभाग र जलवायु परिवर्तन महाशाखाको स्थापना गरिएबाट मुख्यतया वातावरण संरक्षण ऐन २०५३ र नियमावली २०५४ एवं जलवायु परिवर्तन नीतिको कार्यान्वयन हुँदै आएको छ, भने तत्कालिन वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय हाल (संघिय वन तथा वातावरण मन्त्रालय) बाट वन, जलाधार, पारिस्थितिकिय प्रणाली र जैविक विविधता, सिमसार एवं चरन क्षेत्रहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र नियमन हुँदै आएको छ ।

विगतमा जलवायु परिवर्तन र मरुभूमिकरण सम्बन्धि महासन्धीहरूको फोकल प्वाइन्ट जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयलाई र जैविक विविधता महासन्धीको फोकल प्वाइन्ट वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयलाई तोकिएकोमा हाल आएर तीनवटै महासन्धि र वातावरण

सम्बन्धि अन्य महासन्धि (रामसार, साईटिस र जलवायु परिवर्तन आदी) को फोकल प्वाइन्ट संघिय वन तथा वातावरण मन्त्रालय तोकिएबाट समन्वयमा सहजता हुने अवसर प्राप्त छ ।

कार्यान्वयन स्तरमा क्षेत्रगत नीति, रणनीतिहरूको कार्यान्वयन र अनुगमन तत् तत् मन्त्रालय र मातहत निकायबाट हुँदै आएतापनि समष्टिगत रूपमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धित नीतिगत तहमा वातावरण मन्त्रीको अध्यक्षतामा जलवायु परिवर्तन समिति स्थापना भएको थियो । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तरगत गठन भएको रेड फरेष्टि सेल हाल रेड कार्यान्वयन केन्द्रको रूपमा स्तरोन्नति गरिएको छ । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रीको अध्यक्षतामा नीतिगत तहमा रेड समन्वय तथा अनुगमन समिति र वन सचिवको अध्यक्षतामा रेड कार्यदल बाट कार्यगत समन्वय हुँदै आएको छ । रेड समन्वय तथा अनुगमन कार्यान्वयन तहको समन्वयमा वातावरण सचिवको संयोजकत्वमा बहुसरोकारवाला जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति कार्यरत छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोगबाट आवधिक योजनाहरूका माध्यमबाट वातावरणीय विषयहरू विकास प्रक्रियामा आन्तरिकिकरण गर्ने पहल हुँदै आएको छ । त्यसैगरी संसदको वातावरण हेर्ने समितिबाट राष्ट्रिय नीति कानून र मापदण्ड निर्माण एवं आवश्यकतानुसार स्थलगत अनुगमन समेत हुँदै आएको छ ।

वि. स. २०७२ बैशाख १२ को विनाशकारी भूकम्पका कारण भत्के बिग्रेका संरचनालाई हरित, वातावरणमैत्री एवं विगतमा भन्दा बलिया संरचना निर्माण गर्न राष्ट्रिय पुनः निर्माण प्राधिकरण गठन भै भवन निर्माण मापदण्ड परिमार्जन गरी कार्यान्वयन र अनुगमनको व्यवस्था गरीएको छ ।

जल तथा मौसम विभागबाट मौसम पूर्वानुमान गरी पूर्व सूचना संप्रेषण र प्राकृतिक प्रकोप र विपद् जोखिम न्यूनिकरण गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ भने विपद् जोखिम राहत, उद्धार कार्यको समन्वय विगत देखिनै माननीय गृहमन्त्रीज्यूको प्रत्यक्ष निर्देशनमा गृहमन्त्रालयबाट हुँदै आएको छ ।

वातावरणलाई प्रत्यक्ष असर पार्ने उद्योग, यातायात, पर्यटन, वन, कृषि, भौतिक विकास निर्माण र सरसफाई जस्ता विषयको विकास र विस्तार सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाट हुँदै आएको छ भने त्यस्ता कार्यबाट प्राकृतिक वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न बाट जोगाउन आवश्यक मापदण्ड निर्माण, अनुगमन र नियमनको कार्य वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकायबाट हुँदै आएको छ ।

घ. कार्यक्रम कार्यान्वयन:

वातावरणीय स्वच्छता कायम राख्दै हरियाली प्रवर्धन, खुल्ला हरित बगैचा निर्माण, निजी घरबारीमा बोटबिरुवा रोपण गरी हुर्काउन तत्कालिन वन तथा भू-संरक्षण मंत्रालयले वन दशक कार्यक्रम (सन् २०१४-२०२३) तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नदीनाला, सार्वजनिक क्षेत्र सफाई, विशेष गरी बाग्मती सफाई अभियानले विगत ३ वर्ष देखी निरन्तरता पाउँदै प्रदूषण न्यूनिकरण र स्वावलम्बी समाज निर्माणमा टेवा पुगेको छ । हालै मात्र संघिय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले स्वच्छ वातावरण महाअभियान (२०७५) तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस महाअभियानले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी प्रदूषण सिर्जना हुन नदिने र तोकिएको मापदण्ड विपरित फोहरमैला निष्कासन हुन नदिने, वातावरण संरक्षण र विभिन्न श्रोत र किसिमहरूबाट हुने जल, स्थल, वायु र अन्य प्रदूषण रोक्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट जारी कानूनहरूको कडाईका साथ पालना र कार्यान्वयन गर्ने र प्रदूषणको रोकथाम, नियन्त्रण, हरियाली प्रवर्धन तथा वातावरण संरक्षणका लागि विज्ञान प्रविधिको प्रयोग र सफल अभ्यासहरू समेतको आधारमा क्रियाकलापहरू अगाडी बढाउने नीति लिएको छ ।

देशभर २५ हजार भन्दा बढि सामुदायिक वन, कबुलियती वन, साझेदारी वनका उपभोक्ताहरूबाट देशको एक तिहाई वनक्षेत्र व्यवस्थापन हुदै आएको छ । त्यसैगरी संरक्षित क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र, संरक्षित वन, चक्लावन, नीजि वन, धार्मीक वनको व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षणमा प्रतक्ष सकारात्मक प्रभाव परेको छ । यसका अतिरिक्त, वन विनास र क्षयिकरणलाई न्यून गर्दै डढेलो नियन्त्रण गरी कार्बन संचितिकरण बढाउने र उत्सर्जन घटाउने उद्देश्यका साथ सरोकारवालाहरूको समन्वयमा रेड रणनीति अन्तरगत रेड फरेष्टि कार्यक्रम कार्यान्वयनमा रहेको छ । बाग्मती पश्चिम माहाकाली पुर्वको तराई क्षेत्रको वनमा क्षेत्रीय नमूना वन कार्बन अयोजना कार्यान्वयनमा आएको छ ।

जलवायु परिवर्तन नेपालका लागि नौलो विषय भएकोले बि.सं २०६१ देखी मात्र प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गरी महासन्धिको सचिवालय मार्फत पक्ष राष्ट्रहरूलाई जानकारी गराउँदै आएको देखिन्छ । तत्कालिन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयबाट उक्त महासन्धिको फोकल प्वाइन्ट र क्योटो प्रोटोकल अन्तर्गत बि.सं २०६३ देखि २०६५ मा स्वच्छ विकास संयन्त्रबारे चेतनामूलक कार्यक्रमको संचालन र रियो महासन्धिहरूको कार्यान्वयनका लागि

नेपालमा उपलब्ध क्षमताको स्व-मुल्यांकन गरी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन भएको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय अनुकूलन आयोजना संचालन भई जलवायु परिवर्तनका तत्काल सामना गर्नुपर्ने असरहरूलाई कम गरी अनुकूलनको उपायहरूलाई प्रवर्द्धन गर्न नौवटा विषयगत क्षेत्रहरू मा विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्ने गरी कार्ययोजना तयार गरिएको थियो । त्यस्तैगरी जलवायु अनुकूलनको कार्यलाई स्थानीय स्तरमा सहज रूपमा संचालन गर्न सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले वि.सं २०६८ (सन् २०११) मा स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको राष्ट्रिय संरचना समेत तयार भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । हाल जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धि स्थानिय स्तरमा ३७५ अनुकूलन योजना संचालनमा छन् भने करिब २२०० वटा सामुदायिक वनहरूमा स्थानिय तहबाट सामुदायिक जलवायु अनुकूलन कार्यक्रम छनौट भै कार्यान्वयन हुदै आएका छन् । त्यसै गरी भर्खरै सम्पन्न भएको जलवायु समानुकूलन नमूना कार्यक्रमबाट मौसम पूर्वानुमान र सूचना प्रणालीको विकास, जलवायुमैत्री कृषि कार्यक्रम, जोखिममा परेका हिमतालको सतह घटाउने र जलाधार व्यवस्थापन कार्यमा सफलता प्राप्त भएको छ ।

हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनिकरणतर्फ स्वच्छ उर्जा प्रवर्द्धन कार्यक्रम अन्तर्गत राष्ट्रिय ग्रामिण नविकरणीय उर्जा प्रवर्द्धनबाट लघुविद्युत आयोजना संचालन, सौर्य उर्जा उत्पादन, बायोग्याँस प्रवर्द्धन, सुधारिएको चुल्हो बितरण गरी उज्यालो र धुँवारहित घर कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ । काठमाडौँ उपत्यका लगायतका क्षेत्रमा वायु प्रदूषण मापन केन्द्र स्थापना गरी वायुको गुणस्तर अनुगमन गरीदै आएको छ भने प्रदुषकले तिर्नुपर्ने प्रदुषण शुल्क रकम सर्वसंचित कोषमा संकलन भएको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघिय सवैका लागी दीगो उर्जा कार्यक्रमको संचालन बाट उर्जा दक्षता बृद्धि, दक्षतायुक्त उर्जा प्रविधि र यन्त्र उपकरणको प्रयोग बढाउन प्रोत्साहन गर्दै स्वच्छ उर्जा प्रवर्द्धन र उर्जा परिक्षण गर्ने अभ्यास थालिएको छ । नेपाल सरकारले सार्वजनिक र नीजि सवारी साधनलाई विद्युतिय सवारी साधनमा रुपान्तरण गर्दै जाने र शहरी वायु प्रदूषण घटाउने उद्देश्यले विद्युतिय सवारी साधन र चार्जिङ्ग स्टेशन आयातमा कर छुट दिने व्यवस्था गरेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघिय वातावरण कार्यक्रमको सहयोगमा पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारीत अनुकूलन आयोजना संचालनमा रहेको छ भने शहरी क्षेत्रका लागी अनुकूलन आयोजना र जलवायु परिवर्तन र जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धि आयोजनाहरू छनौट भई कार्यान्वयनको पर्खाईमा रहेको छन् ।

नेपाल जैविक विविधता र जलवायु परिवर्तन महासन्धीको पक्ष राष्ट्रका नाताले यी महासन्धीहरूको कार्यान्वयनमा सकृय भूमिका निर्वाह गरी महासन्धीका सचिवालयहरूमा पठाउनु पर्ने प्रतिवेदनहरू पठाई आएको छ । जलवायु परिवर्तन महासन्धीका पक्ष राष्ट्रको १५औं बैठकमा तत्कालिन प्रधानमन्त्रीज्यूको सहभागीता भई पर्वतिय क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनले पारेको प्रभावलाई महासन्धीबाट संबोधनको माग गर्नु भएको थियो भने सन् डिसेम्बर २०१४ मा पेरुमा आयोजित पक्षराष्ट्रहरूको बीसौं बैठकमा नेपालले अतिक्रम विकसित मुलुकहरूको समुहको अध्यक्षता गर्दै जलवायु परिवर्तनका कारण परेको प्रतिकुल प्रभाव न्यून गर्दै अनुकूलन कार्यक्रम संचालनका लागी पर्वतिय क्षेत्र विशेष कार्यक्रम तयार पारी संचालन गर्न र क्षमता अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरण तथा स्रोत साधन बृद्धि गर्न आह्वान गरेको थियो । त्यसैगरी पेरिसमा आयोजित पक्षराष्ट्रहरूको एक्काइसौं बैठकमा पनि सकृय भूमिका निर्वाह गर्दै नेपाल अनुसुची १ बाहेकका राष्ट्रहरूको तर्फबाट २० सदस्यीय जलवायु परिवर्तनका कारण हुने नाश र विनाश सम्बन्धि वार्सा अन्तरराष्ट्रिय संरचना संयन्त्रको कार्यकारी सदस्य चुनीएको थियो । त्यसैगरी नेपालले अति कम विकसित मुलुकहरूको विज्ञ समूह र अनुकूलकन कोष बोर्डको अध्यक्षता गरेको थियो । त्यसैगरी सन् २०१०-२०११ मा जैविक विविधता महासन्धिको वैज्ञानिक, प्राविधिक र प्रविधिजन्य सल्लाहकार अंगको ब्यूरोमा नेपालले एशिया प्रशान्त क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गरेको थियो ।

यसरी वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा नेपालले स्थानिय स्तर देखी अन्तराष्ट्रिय स्तर सम्म सकृयता पूर्वक नीतिगत, संथागत, समन्वयात्मक र कृयात्मक सहभागीता जनाई आएको छ ।

संघिय व्यवस्था अनुरुप गण्डकी प्रदेशको वातावरणीय र जलवायु परिवर्तनका विषयलाई संबोधन गर्न विद्यमान राष्ट्रिय नीति नियमहरूलाई समेत मध्यनजर गरी प्रदेशस्तरमा समेत आवश्यक नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था गरी अघि बढ्नु आवश्यक देखिन्छ ।

४. समस्या र चुनौतिहरू

गण्डकी प्रदेशमा मनसुनी बर्षाले नियमित रूपमा सृजना गर्ने वाढी, पहिरो, डुवानका अतिरिक्त विकासका लागी भैरहेको डोजरको जथाभावि प्रयोगले भु-क्षय भै ताल, तलैया, खेतिवारी, जलविद्युतका बाँध पुरिन तथा भौतिक पुर्वाधारमा समेत क्षति पुग्ने समस्या छन्। त्यसैगरी पानीका मुहान सुक्ने, खडेरी लम्बिने र नदिमा पानीको वहाव कम हुदै गएकोले पानीको उपलब्धता र

गुणस्तर घट्दै गएको छ । तापक्रमसँगै पहाडी क्षेत्रमा बाँदर, मुसा, लामखुट्टे, सेतोपुतली, निलो माखाको वृद्धि भएको छ । वनमासा, निलोगन्धे, मरछी, माइकेनिया जस्ता बाह्य मिचाहा झारको प्रकोप र सुन्तला, कागती, अलैंचीमा रोगको प्रकोप बढ्दै गएको गएको छ । हिमताल फुट्ने र बेमौसममा पहिरो जाने खतराले त्रास पैदा गरेको छ भने वसाइ सराइ र आप्रवासको लहरसँगै परम्परागत ज्ञान, शिप, पद्धती र कृषि वालीका जात र प्रजाति लोप हुदै गएका छन् । त्यसैगरी बढ्दो शहरीकरणले खेतीयोग्य भूमिको विनास सँगै फोरमैला र प्रदुषण बढ्दै गएको छ ।

सामाजिक-आर्थिक विकासलाई वातावरणमैत्री बनाउन प्रदेश र स्थानीय तहमा वातावरण र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नयाँ कानुन र संरचना निर्माण गरी मूल प्रवाहीकरण गर्नु चुनौतीपूर्ण छ । वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा नेपालले गरेको अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्न, विकास आयोजनाले वातावरणमा पारेका असरको अनुगमन गरी नियमन गर्न तथा जलवायु परिवर्तनका प्रतिकुल प्रभावहरू न्यून गरी अनुकूलन क्षमता बृद्धि गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति, सिप, दक्षताको अभाव तत्काल पुरा गरी प्रभावकारी तुल्याउनु चुनौतीपूर्ण छ ।

विकासको उच्च आकांक्षा राखेको गण्डकी प्रदेशमा स्वच्छ वातावरण कायम राख्न फोहरमैला व्यवस्थापन, हरित गृह ग्यास उत्सर्जन कटौती तथा अनुकूलन कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आर्थिक अभाव रहन सक्छ । प्रदेशस्तरमा जलवायुजन्य वैज्ञानिक तथ्यांक तथा दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको अभाव हुँदा प्रतिस्पर्धि आयोजना प्रस्ताव तयार गरी बाह्य स्रोत जुटाउन, प्रविधि विकास गर्न वा भित्र्याउन तथा स्थिति विश्लेषण गरी दीर्घकालीन रणनीति तय गर्न योजनाकार, नीति निर्माता, सरोकारवाला एवं प्राविधिकहरूको क्षमता विकास गर्न आर्थिक भौतिक स्रोत साधन सहितको राजनैतिक प्रतिवद्धता, योजना र संरचना निर्माण गरी जलवायुमैत्री प्रदेश निर्माण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

५. अवसरहरू

मुलुक संघियता कार्यान्वयनको शुरुवाती अवस्थामा भएकोले प्रदेश स्तरमा नयाँ नीति कानुन र संगठनात्मक संरचना निर्माण गरी वातावरण र जलवायुमैत्री, क्षमतावान र सवल प्रदेश निर्माण गर्न सक्ने अवसर छ । जलवायु परिवर्तनको प्रभाव विश्व भूमंडलीकरणको कारणले व्यहोर्न परेको सन्दर्भमा नेपाल अझै पनि अतिकम विकसित, भूपरिवेष्टीत, पर्वतीय र जलवायु परिवर्तनको उच्च जोखीममा रहेको मुलुक भएकोले यस्तो अवस्थाका मूलुकहरूले विश्व समुदाय, जलवायु परिवर्तन

महासन्धी र दातृ संस्था/निकायबाट यो नीति कार्यान्वयन गर्न अधिकतम् सहयोग जुटाउन सक्ने अवस्था छ ।

जलवायु परिवर्तनका प्रकोप न्यूनिकरण गर्दै दिगो वन व्यवस्थापन बाट कार्वन संचितीकरण गरी कार्वन ब्यापार गर्न सकिने अवसर छ । प्रदेशस्तरमा वातावरण, जलवायु परिवर्तन र प्रकोप जोखिम जस्ता अन्तर सम्बन्धित विषयहरूको एकिकृत योजना बनाई वातावरणीय महासन्धिहरूको समन्वयात्मक र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने अवसर छ ।

स्वच्छ उर्जा प्रवर्धन, उर्जा दक्षता विकास, प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र जलवायु मैत्री कृषि पद्धतीको प्रवर्धन गर्ने प्रशस्त अवसर प्राप्त छन् ।

६. नयाँ नीतिको आवश्यकता

नेपाल संघीय, लोकतान्त्रिक, गणतन्त्रात्मक राज्यमा रूपान्तरित भएको अवस्थामा नेपालको संविधानले व्यवस्था गरे बमोजिम प्रदेशको एकल र साझा अधिकार सूची तथा प्रदेश सरकारको (कार्यविभाजन) नियमावली, २०७४ बमोजिमका जिम्मेवारी पुरा गर्न यो नीति तयार गर्न आवश्यक भएको छ ।

वातावरणीय हास र जलवायु परिवर्तनका कारण गण्डकी प्रदेशको कृषि, वन, पर्यटन, जलस्रोत जस्ता समृद्धिका आधारहरूमा प्रतिकूल असर पर्न सक्ने र दिगो विकासको लक्ष हासिल गर्न कठिन हुन सक्ने भएकोले समयमै यस्ता नकारात्मक असरहरूको पहिचान र आंकलन गरी न्यूनिकरण गर्दै वातावरण र जलवायु अनुकूलित समृद्ध गण्डकी प्रदेश निर्माण गर्न यो नीति तर्जुमा गरीएको छ ।

७. नीति निर्माणका आधारहरू

यो नीती तर्जुमा गर्दा नेपालको संविधान र यसका अनुसूचिहरूमा भएको व्यवस्था, प्रदेश सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४, गण्डकी प्रदेशको नीति तथा कार्यक्रम २०७५/०७६, जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ लाई मुख्य आधार मानिएको छ भने विगतमा वातावरण तथा जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा अबलंवन गरीएका नीतिगत प्रयास, असल अभ्यास र सिकाई, सरोकारवालाहरू र वन, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन विज्ञ, विशेषज्ञहरूबाट प्राप्त राय सुझावलाई समेत समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

८. नीतिको नाम र प्रारम्भ

८.१ यो नीतिको नाम "वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन नीति, २०७५" रहेको छ।

८.२ यो नीति वातावरण र जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा गण्डकी प्रदेशको मूल नीतिको रूपमा रहने छ।

८.३ यो नीति गण्डकी प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट स्विकृत भएको मितिदेखि लागू हुनेछ।

९. दूरदृष्टी

यो नीतिको दूरदृष्टी "स्वच्छ वातावरण र जलवायुमैत्री गण्डकी प्रदेश" निर्माण गर्ने रहेको छ।

१०. लक्ष्य

वातावरणिय हास र जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरूलाई न्युनीकरण गर्दै वातावरण संरक्षणको लागि विकास र न्यून कार्बन उन्मुख विकास पथ अवलम्बन गरी सर्वसाधारणको जिवनस्तरमा सुधार ल्याउदै स्वच्छ र समृद्ध प्रदेश निर्माणमा टेवा पुर्याउने यस नीतिको मुख्य लक्ष्य रहेको छ।

यो नीतिका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहाय बमोजिम छन्, -

१०.१ आगामी दश वर्ष (वि.स.२०८५) भित्रमा डिजेल, पेट्रोल जस्ता खनिज इन्धनको प्रयोग हालको खपतको तुलनामा कम्तीमा २५% घटाउने।

१०.२ वि.स. २०७८ भित्र प्रदेशमा कम्तीमा एउटा सुविधा सम्पन्न वातावरणीय प्रयोगशाला निर्माण गरी संचालनमा ल्याउने।

१०.३ प्रदेश जलवायु परिवर्तन परिषद् र कोषको प्रभावकारी कार्यान्वयन; वातावरण र जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसंधान, प्रविधि विकास र हस्तान्तरण एवं अन्तराष्ट्रिय र राष्ट्रिय प्रतिवद्धताको कार्यान्वयन र प्रतिवेदन तयार गर्न आगामी दुई वर्ष (वि.स.२०७७) भित्रमा प्रदेशमा "गण्डकी प्रदेश वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन केन्द्र" स्थापना गरी संचालनमा ल्याउने।

१०.४ वि.सं. २०७६ भित्रमा “प्रदेश वातावरण तथा जलवायू परिवर्तन परिषद्” गठन गरी “वातावरण तथा जलवायू परिवर्तन कोष” स्थापना गरी संचालनमा ल्याउने ।

१०.५ आगामी दुई वर्षमा जल तथा मौसम पूर्वानुमानको दीर्घकालीन योजना सहित तत्काल सुचना संकलन र प्रवाह गर्ने प्रणाली स्थापना गरी संचालनमा ल्याउने ।

१०.६ प्रदेशका नदि प्रणाली, हिमताल, सिमसार र जैविक विविधताको सर्वेक्षण गरी स्थितीको नियमित अनुगमन र प्रतिवेदन गर्न आगामी दुई वर्ष भित्रमा दीर्घकालीन योजना तयार गरी तेश्रो वर्ष (२०७८) देखी कार्यान्वयन गर्दै जाने ।

१०.७ चालु आ.व. (२०७५।२०७६) भित्र प्राकृतिक स्रोत (विशेष गरी ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, माटो, स्लेट) को दोहन नियन्त्रण र नियमन गर्ने मापदण्ड र कार्यविधि स्विकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने । अन्य वातावरणीय मापदण्डहरु आवश्यकता अनुसार क्रमश निर्माण वा परिमार्जन गरि कार्यान्वयन गर्दै जाने ।

१०.८ आगामी २ वर्ष भित्र जलवायू परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावबाट अनुकूलित हुन प्रदेश अनुकूलन योजनाको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

१०.९ आगामी ४ वर्षमा फेवाताल, रूपाताल वेगनासताल र अन्य तालहरुको प्रदूषण वार्षिक २०% का दरले घटाउने ।

११. नीतिका प्रमुख उद्देश्यहरु

यस नीतिका उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् -

११.१ विकास र प्रकृति विच संतुलनता कायम राख्दै स्वच्छ वातावरणमा जिउन पाउने नागरिक हकको सम्मान गर्ने ।

११.२ मानव तथा जिवजन्तुको स्वास्थ्य र वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न नदिन धुँवा, धुलो, ध्वनि, जल, वायु प्रदूषण न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्दै प्रदेशमा स्वच्छ वातावरण कायम राख्ने ।

११.३ कृषि, वन, वनस्पति, जलाधार तथा जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक स्रोतको समुचित संरक्षण, वातावरण र जलवायू मैत्री व्यवस्थापन र बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगको माध्यमबाट परिस्थितिक्रिय सेवाहरुको उपलब्धता, तथा सामाजिक आर्थिक विकासमा सहयोग पुर्याउने अवसर सृजना गर्ने ।

११.४ जलवायु अनुकूल तथा प्रकोप जोखिम न्यूनिकरणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दै समुदाय र परिस्थितिक्रिय प्रणालीको समानुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

११.५ वन विनाश र क्षयिकरण नियन्त्रण, जैविक इन्धनको कटौती र स्वच्छ उर्जा प्रवर्धन गर्दै कृषि, वन, जलाधर, भौतिक निर्माण, उर्जा, जलस्रोत, उद्योग र पर्यटन जस्ता क्षेत्रका लागि वातावरण र जलवायु मैत्री प्रविधी र असल अभ्यासको खोज, बिकास र प्रयोग बढाउदै जाने ।

११.६ संघ र स्थानिय तह एंव प्रदेशभित्रका अन्तर क्षेत्र विच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तीत्वको भावना अभिवृद्धि गर्दै प्रदेशको वातावरणीय अध्ययन, अनुसंधान र व्यवस्थापकिय क्षमता बढाई गण्डकी प्रदेशलाई स्रोत साधन र सुशासन युक्त एव प्रदुषणमूक्त बनाउन योगदान गर्ने ।

११.७ दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न प्राकृतिक स्रोत एवम् वातावरण संरक्षण, प्रदूषण नियन्त्रय, जलवायु अनुकूलन तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनिकरण, प्रचार प्रसार एवम् क्षमता अभिवृद्धि र वातावरण एवम् जलवायु-मैत्री प्रविधिको विकास र राम्रो कार्य गर्नेलाई प्रोत्साहन एवम् सम्मान गर्ने ।

१२. नीतिहरू

क. वातावरणीय स्वच्छता र संतुलित बिकास

१२.१ प्रत्येक नागरीकले स्वच्छ वातावरणमा जिउन पाउने संबिधान प्रदत्त मौलिक हकको सुनिश्चितताका लागी प्रदेशको हावा, पानी, माटो, वन जंगल, कृषि जस्ता आधारभुत प्राकृतिक स्रोत र सेवाहरूको समुचित संरक्षण र संवर्धन गर्दै सबैको समान पहुँच र लाभको समन्यायिक वितरणको ब्यवस्था मिलाउने ।

१२.२ प्रचलित वातावरण संरक्षण ऐनको कार्यान्वयनका अतिरिक्त प्रदेश स्तरमा आवश्यक वातावरणीय कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, परिक्षण, र नियमन गर्ने गराउने ।

१२.३ वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भनी पहिचान भैसकेका वा नभएका पूर्वाधार एवम् सामाजिक-आर्थिक विकासका कार्यहरू (नीति, रणनीति, योजना तथा कार्यक्रम) को वातावरणीय र सामाजिक मूल्यांकन एवम् वातावरणीय अनुगमन र परीक्षण (अडिटिंग) गर्ने गराउने । राष्ट्रिय

प्राथमिकता प्राप्त वा जुनसुकै आयोजना संचालन हुँदा जनाएका वातावरणीय प्रतिबद्धता र शर्त पालना भए नभएको अनुगमन गरी नियमन गर्ने ।

१२.४ प्रदेशको मौजुदा वन क्षेत्रको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गर्दै सार्वजनिक क्षेत्र, बगर, नाङ्गा वन पाखा, तथा राजमार्ग, खोला, नहर, नदी किनारा, नदी उकास क्षेत्रमा बहुउपयोगी रुख विरु रोपी हरीयाली प्रबर्धन गर्ने, गराउने । नगर क्षेत्रमा घर नक्सा पास गर्दा नै प्रति घर न्यूनतम दुई रुख हुर्काउने शर्तमा नक्सा पास गर्ने व्यवस्था स्थानिय तह मार्फत मिलाउने ।

१२.५ प्रदेशको वातावरण र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तथ्यमा आधारीत सुचना प्रणालीको विकास र प्रभावकारी संप्रेषणको व्यवस्था मिलाउने । साथै आवश्यकता अनुसार वातावरणको अध्ययन, अनुसन्धान र गुणस्तरमापनका लागी प्रयोगशाला तथा अनुगमन स्टेशनहरुको स्थापना, संचालन र व्यवस्थापन गर्ने गराउने ।

१२.६ प्रदेशस्तरको फोहर मैला व्यवस्थापन गरी वातावरणीय स्वच्छता र मानव तथा पशुपंक्षीको स्वास्थ्य रक्षा गर्ने । यसका लागी जनचेतना अभिवृद्धि, ज्ञान, सीप र प्रविधिको उपयोग, मापदण्डहरुको पालना, ढल निकास, डम्पीङ्ग साइटको व्यवस्था पानी मुहान संरक्षण, शहर बजार तथा नदीनाला सफाइ, प्लाष्टीकजन्य फोहर र बिषादिको प्रयोगमा नियन्त्रण आदी कार्यहरु स्थानिय तहमा नै व्यवस्थापन हुने गरी आवश्यक मापदण्ड, विधि, प्रकृया तय गरी कार्यान्वयन र नियमन गर्ने, गराउने । प्रांगारिक र अप्रांगारिक फोहोरमैलालाई स्रोतमा नै छुट्याई घटाउने, पुनः प्रयोग गर्ने र प्रशोधन गर्ने परिपाटी अवलम्बन गर्ने ।

१२.७ औद्योगिक क्षेत्र, बसपार्क, ल्याण्डफिल्ड साईट, अस्पताल, विद्यालय, वधशाला, उद्योग कलकारखाना जस्ता प्रदुषण र निष्काशन गर्ने पुर्वाधारहरु निर्माण र संचालन गर्नु पुर्व वातावरणीय र सामाजिक अध्ययन गरी वातावरणीय योजना बनाई कार्यान्वयन र अनुगमन लाई अनिवार्य गर्ने ।

१२.८ प्रदेशको प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र बिकास निर्माण कार्यलाई वातावरण र जलवायूमैत्री बनाउन वातावरणीय मापदण्डको पूर्ण पालना गरी प्राकृतिक स्रोत नदी खोला सार्वजनिक क्षेत्रको अत्याधिक दोहन नहुने एवं कृषि, बस्ती तथा भौतिक संरचना मा प्रतिकुल असर नपर्ने गरी समन्वयात्मक ढंगले गर्ने वातावरण मिलाउने ।

१२.९ बाढी, पैहो, डुबान, सुख्खा, खडेरी, असिना, डढेलो, जस्ता जलवायु र वातावरणीय प्रकोपका कारण कृषि उत्पादन मानव र पशुपंक्षी स्वास्थ्य, वन, वनस्पति, वन्यजन्तुको वासस्थानमा हुने नाश

र विनाश न्यून गर्ने उपायको अवलम्बन गर्ने । त्यस्तो नाश वा विनाश हुँदा राहत उपलब्ध गराउन विमा कोष खडा गरी संचालनमा ल्याउने ।

१२.१० निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा रुख विरुवा हुर्काइ हरियाली प्रवर्धन गर्ने, चौतारा, बगैचा उद्यान निर्माण गर्ने, वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्न सचेतना अभियान संचालन, प्रदुषण न्यून गर्ने कार्य गर्ने तथा फोहर मैला व्यवस्थापनमा नमुना कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

ख. प्रदुषण नियन्त्रण र नियमन

१२.११ प्रदेश स्तरमा सवारी साधन, उद्योग, कलकारखाना, रसायन, विषादी, शहरी फोहरमैला, पर्यटन प्रवर्धन आदीबाट हुने माटो, वायु, ध्वनी, जल लगायतका प्रदुषण न्युनिकरण गर्न विद्यमान मापदण्ड को पालना गर्दै आवश्यकता अनुसार नयाँ मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने । "प्रदुषणको रोकथाम गर्दा फाईदा हुन्छ" भन्ने सिद्धान्तलाई समेत कार्यान्वयनमा जोड दिँदै संघको समन्वयमा प्रदुषकले पिडितलाई क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।

१२.१२ पेट्रोल र डिजेलबाट चल्ने सवारी साधनको सट्टा विद्युतीय सवारी साधनलाई प्रवर्धन र प्रोत्साहन गर्ने, छोटो दुरी तथा वजारमा सुविधा युक्त बस सेवाहरुको संचालन र विस्तार गर्न प्रोत्साहन गर्ने । निश्चित क्षेत्रमा हर्न बजाउन रोक लगाउने ।

१२.१३ प्लाष्टिकजन्य सामग्रीबाट हुने प्रदुषण लाई घटाउन क्रमिक रूपमा प्लाष्टिक झोला प्रयोग घटाउदै जाने, प्रयोग भएका प्लाष्टिकजन्य वस्तुको पुन प्रयोग तथा प्रशोधनमा जोड दिने र प्लाष्टिकको प्रयोग गर्ने पर्ने अवस्थामा सो सम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड तय गरी कार्यान्वयन गर्ने । मापदण्ड विपरित उत्पादन गर्ने प्लाष्टिक कारखाना नखोल्ने, भएकालाई क्रमशः बन्द गर्दै लग्ने र प्रदेशभित्र आयात गर्न रोक लगाउने ।

१२.१३ दुषित पानीको प्रयोगले मानवीय तथा वातावरणीय अवस्थामा पर्ने असरहरुलाई घटाउन पानीको स्वच्छता कायम गरी सदुपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने । भूमिगत जल उपयोग गर्दा पानीको भण्डार, गुणस्तर र पुनर्संचितिकरणको स्थिति आंकलन गरी मात्र उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.१४ फलफूल, तरकारी तथा अन्न वालीमा अत्यधिक मात्रामा भइरहेको रसायनिक मल तथा किटनासक विषादीको प्रयोग लाई निश्चित मापदण्डको निर्धारण गरी घटाउदै लाने ।

१२.१५ प्रदुषणको नियमित अनुगमन गरी प्राप्त सुचनाको प्रभावकारिता वढाई स्वच्छ वातावरण कायम गर्न सघाउ पुर्याउने ।

ग. प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापन

१२.१६ प्रदेश भित्रका पारिस्थितीकीय प्रणालीहरूको संरक्षण, सम्बर्धन, दिगो व्यवस्थापन र पुनरुत्थान गर्दै कृषि, वन, जलस्रोत, उर्जा, खानी जस्ता प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनलाई वातावरण र जलवायू मैत्री बनाई पारिस्थितीकीय सेवाको प्रवाह निरन्तर हुने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.१७ प्रदेशको मौजुदा वन क्षेत्र कायम राखी वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जलाधार, जैविक विविधता, चरन क्षेत्र, सिमसार क्षेत्रहरूको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गर्ने । समुदाय, निजि क्षेत्र, स्थानिय तहको समन्वयमा वन उद्यान स्थापना गर्ने एवं सार्वजनिक क्षेत्र, बगर, नाङ्गा, वन पाखा, राजमार्ग, खोला, नहर, नदी किनारा, नदी उकास क्षेत्रमा बहुउपयोगी रुख विरुवा रोपी हरियाली प्रवर्धन गर्ने, गराउने ।

१२.१८ राष्ट्रिय एवम् अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धतालाई मध्यनजर राख्दै उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा दिगो उपयोग एवम् बाँडफाँडलाई प्रोत्साहन गर्ने, गराउने ।

१२.१९ "समृद्धीका लागी वन" भन्ने अवधारणा अनुरूप प्रदेशको वन क्षेत्रको दिगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन, सदुपयोग ब्यवसायिकरण र बजारीकरण गरी वन पैदावार र सेवाको उत्पादन र उत्पाकत्व बढाउने । वन पैदावार र जडिबुटीमा आधारीत वन उद्यम प्रवर्धन गरी रोजगारी र आमदानीको क्षेत्र विस्तार गर्ने ।

१२.२० मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनिकरण, वाहय मिचाहा प्रजातीको नियन्त्रण, वन डढेलो नियन्त्रण गर्दै सार्वजनिक, ऐलानी, पर्ति, नीजी, वाँझो खेतवारीमा उदेश्यमुलक र नतिजा मुखि वृक्षरोपण गरी हरियाली प्रवर्धन र वन पैदावारको आपूर्ति बढाउने ।

१२.२१ वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण र व्यवस्थापनको कार्य गरी उपल्लो भू-भागमा वसोवास गर्ने व्यक्ति तथा समुदायले प्राकृतिक स्रोतको लगानीमा गरेको प्रयासलाई ध्यान दिई विविध परिस्थितिक्रिय सेवाहरू उपलब्ध गराए वापत तल्लो तटिय समुदायले उपल्लो तटिय समुदायलाई भुक्तानी दिने व्यवस्थाको बिकास गरि लागु गर्ने ।

१२.२२ वन क्षेत्रको क्षयिकरण तथा वन विनास रोकी हरित गृह ग्यास उत्सर्जन न्युन गर्न एवम् जलवायु परिवर्तनबाट भएका र हुने प्रतिकूल प्रभावलाई हटाउन वा घटाउन रेड कार्यक्रम संचालन गर्न आवश्यक संयन्त्र विकास गर्ने ।

१२.२३ रणनैतिक, जैविक, संस्कृतिक वा वातावरणीय महत्वका क्षेत्रलाई प्रदेश सरकारले संरक्षण क्षेत्र घोषणा गरी व्यवस्थापन गर्ने ।

घ. जलवायु अनुकूलन तथा प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण

१२.२४ प्रदेशमा आइपर्ने प्राकृतिक प्रकोपजन्य जोखिमको आंकलन, वातावरणीय र जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिम आंकलन, न्यूनीकरण र व्यवस्थापन कार्य गर्ने, गराउने । प्रदेश स्तरीय वातावरण र जलवायु परिवर्तन एवं विपद् जोखिम न्यूनीकरणको संयुक्त कार्ययोजना तयार गरी लागु गर्ने ।

१२.२५ प्रदेशस्तरमा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावीत वा जोखीमयुक्त स्थान र बासीन्दाको पहिचान गरी जोखीमको आंकलन गरी सम्बेदनशीलता घटाउन तथा समानुकूलनता अभिवृद्धि गर्न अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन अनुकूलन कार्यक्रम सहितको प्रादेशिक अनुकूलन योजना एवम् कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने । यस्तो योजनाले पहिचान गरेका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय तह मार्फत मूल प्रवाहीकरण गर्ने, गराउने ।

१२.२६ जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित प्रभावहरूसँग जुध्न हरित गृह ग्याँसको न्यूनीकरण र जलवायु अनुकूलनको कार्यलाई सँगसँगै अघि बढाइनेछ । जलवायु अनुकूलनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा खाद्य सुरक्षा, वन तथा जलाधार व्यवस्थापन, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण तथा सामाजिक आर्थिक विकास तथा आय आर्जनसँग आबद्ध हुने गरी स्थानीय ज्ञान, सीप, प्रविधिमा आधारित अनुकूलनका कार्यहरूलाई विशेष ध्यान दिने ।

१२.२७ अनुकूलन कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा उपयुक्तताको आधारमा समुदायमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रम, परिस्थितिक्रिय प्रणालीमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रम तथा भूपरिधि स्तरीय अनुकूलन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोग गर्ने ।

१२.२८ हिमताल, नदि प्रणाली र जलाधार क्षेत्रको संवेदनशीलता अध्ययन गरी सम्भावित जोखीमको आंकलन र प्राथमिकिकरण गरी जोखीम न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्ने, गराउने । नदि, खोला, खोल्सी कटान वा सतह गहिरिने जस्ता समस्या न्यूनीकरण गर्न सेती, काली, मस्याङ्दी, मादी लगायतका नदि, खोलाहरूको वेग नियन्त्रण र नदिको सतह कायम राख्न आवश्यक पक्की बाँध बाँध्ने, तटबन्ध गर्ने वा अन्य उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने ।

१२.२९ प्रदेश भित्रको बाढी, पहिरो, नदी कटान, डुवान, तालतलैया पुरीने समस्या न्यूनीकरण गर्न ग्रामीण सडक, राजमार्ग, जलविद्युत जस्ता भौतिक निर्माण गर्दा वातावरणीय र सामाजिक अध्ययन गरी क्षति न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्ने/गराउने ।

१२.३० प्राथमिकताको आधारमा बाढी, पहिरो, भुक्षय, मरुभूमिकरण तथा नदी नियन्त्रणको कार्य अघि बढाउन जलाधार क्षेत्रको पहिचाहन र वर्गीकरण गरिनेछ । जसको लागी आवश्यक परेमा संरक्षित जलाधार वा वातावरण क्षेत्र घोषणा गरि संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने ।

१२.३१ जलवायू परिवर्तनका कारण उत्पन्न जोखीम न्यून गर्न एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन, खोला/नदि कटान नियन्त्रण, तटबन्ध निर्माण, थिग्रयाउने पोखरी, जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको उपयोग गर्ने । ग्रामीण सडक निर्माण गर्दा हरित सडकको अवधारणा अपनाउने ।

१२.३२ भू-उपयोग नीति बमोजिम जोखिमको आंकलन गरेर सुरक्षीत स्थानमा मात्र बस्ती विकास र विस्तार गर्ने नीति लिने र भीर, पहिरो छेउ र खोला किनारमा भवन निर्माण स्विकृती नदिने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.३३ प्रदेशको जल तथा मौसम मापन गरी प्रकोपको पूर्वानुमान गरी तत्काल सुचना संकलन र प्रवाह गर्ने संयन्त्र विकास र उपयोग गरी प्रकोप जोखीम न्युनीकरण गर्ने ।

१२.३४ जलवायू परिवर्तन सम्बन्धी ज्ञान व्यवस्थापन गर्दै समुदायमा विद्यमान जलवायू परिवर्तन सम्बन्धी परम्परागत ज्ञान, शिप, पद्धती र विज्ञानमा आधारीत अनुकुलनका नविन प्रविधि एवं असल अभ्यासको पहिचान, हस्तान्तरण र उपयोग बढाउने ।

१२.३५ पानीको संरक्षण र सदुपयोग गरी कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन पानीका स्रोतको संरक्षण, पोखरी निर्माण, वर्षाको पानी संकलन, परम्परागत सिचाई प्रणालीको मर्मत सुधार, सिचाई कुलो निर्माण र वितरण प्रणालीको सहभागितामूलक व्यवस्थापन गर्ने । त्यसैगरी पानीको बहुउपयोग गर्दै सिचाई दक्षता बृद्धी गर्न थोपा सिचाइर्, लिफ्ट इरिगेशन, मल्चीङ्ग जस्ता प्रविधिको प्रवर्धन गर्ने ।

१२.३६ भू-संरक्षण र माटोको उर्वराशक्ति कायम राख्न संरक्षण खेती, परम्परागत ज्ञानको उपयोग, हरियो मलको प्रयोग, जैविक/प्राङ्गारिक मल उत्पादन र प्रयोग, बालि चक्र जस्ता प्रविधिको उपयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.३७ जलवायू परिवर्तनका कारण लम्बीदै गएको खडेरी, सुख्खापन, पानीको अभाव, रोग किराको बढ्दो प्रकोप आदीबाट खाद्य कृषि प्रणालीलाई सुरक्षीत राख्न सुख्खा खडेरी सहन सक्ने, रोग किरा निरोधक, वर्षाचक्र मिल्दो बालीका स्थानीय जात, प्रजाती र उपजातको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने । बाली विविधिकरण र कृषि-वनवाली प्रवर्धन गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.३८ रोग किरा तथा बनमारा, मरुटी, माइकेनिया जस्ता बाह्य मिचाहा प्रजातीको नियन्त्रण गर्न एकीकृत वाली संरक्षण र शत्रु जिव व्यवस्थापन गर्ने, गराउने । वाली तथा पशुपन्छी विमालाई अभियानकै रूपमा संचालन गर्ने/गराउने ।

१२.३९ कृषिलाई व्यवसायीकरण गर्न माटो परिक्षण गरी, ठाउं हेरी अलैची, कफि, वाँस, डाले घाँस, फलफूल ताजा तरकारी, माछा जस्ता आयमूलक खेती गर्न एवं प्रदेशको दुध, अण्डा, मासूको माग पुरा गर्न व्यवसायीक पशुपन्छी पालनलाई प्रोत्साहन गर्न सहयोग उपलब्ध गराउने ।

ड. हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जन न्युनिकरण

१२.४० गण्डकी प्रदेशलाई स्वच्छ उर्जायुक्त र प्रदूषणमुक्त प्रदेश बनाउन आगामी १० वर्षमा हालको खनिज ईन्धनको प्रयोगको मात्रालाई २५ प्रतिशत घटाइनेछ ।

१२.४१ स्वच्छ उर्जा प्रवर्धनका लागि उर्जाका सबै विकल्पको अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयुक्त आयोजना पहिचान गरी संघ, स्थानीय तह र निजि क्षेत्रको सहकार्य र समन्वयमा सौर्य उर्जा, वायु उर्जा, वायोग्याँस, वायो बिकेट, सुधारिएको चुलो आदिको प्रवर्धन गरिनेछ । स्वच्छ उर्जा प्रवर्धनका लागि आर्थिक र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । व्यावसायिक संभाव्यताका जैविक उर्जा उत्पादनयुक्त वनस्पतीको अध्ययन गरी जैविक विविधता र खाद्य सुरक्षामा असर नपर्ने गरी उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.४२ सवारी प्रदूषण, झँटा भट्टा, वन, डढेलो, खनिज इन्धन जस्ता वायुमंडलको तापक्रम बृद्धि गर्ने प्रदूषणलाई उद्गम विन्दुमै न्यून गर्ने खोज, प्रविधि विकास र प्रयोग गर्नेलाई प्रोत्साहन र सहयोग गर्ने ।

१२.४३ प्रदेशका भौतिक संरचना निर्माण, सवारी साधन संचालन, शहरबजार निर्माणका मापदण्ड पानी र उर्जा दक्षता युक्त एवं वातावरण र जलवायू मैत्री हुने गरी तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।

१२.४४ वन क्षेत्रको क्षयिकरण तथा वन विनास रोकी हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यून गर्ने । तथा बैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी कार्बन संचितिकरण बढाउने । वन डढेलो नियन्त्रण गर्न सुरक्षात्मक उपाय, पुर्व तयारी, पूर्वसूचना प्रवाह र द्रुत अग्नी नियन्त्रण सेवाको व्यवस्था मिलाउने ।

१२.४५ दिगो विकासमा योगदान पुर्याउन न्युन-कार्वन उत्सर्जन तथा जलवायु समानुकूलन विकास पथ अवलम्बन गरिनेछ । हरितगृह ग्यास उत्सर्जन कटौती गर्ने राष्ट्रिय संकल्प र अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्न टेवा पुर्याउने ।

१२.४६ प्रदेशमा विद्युतिय उर्जा वा अन्य स्वच्छ उर्जामा आधारित यातायातका साधनलाई प्रवर्धन गर्न प्रोत्साहन गर्ने । निजी क्षेत्रमा त्यस्ता उद्योग संचालन गर्ने वा प्रविधि भित्र्याउनेलाई सहयोग गर्न सहूलियत प्रदान गर्ने । प्रदेश सरकारले खरिद गर्ने सवारी साधन क्रमशः विद्युतिय हुने गरी खरिद योजना तर्जुमा गरी लागु गर्दै जाने ।

च. अध्ययन, अनुसन्धान, प्रविधि विकास र उपयोग

१२.४७ प्रदेशको प्रतिनिधिमूलक जलवायु, पारिस्थितिकिय प्रणाली, जैविक विविधता वन तथा जलाधारको अवस्थाबारे नियमित र दीर्घकालीन अध्ययन, अनुगमनको व्यवस्था गर्ने ।

१२.४८ सहरी क्षेत्रमा धुँवा, धुलो, वायु र ध्वनी प्रदुषण, पिउने पानीको गुणस्तर एवं नदिनाला, ताल तलैयाको नियमित अध्ययन, अनुगमन गरि नतिजा सार्वजनिकरण गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

१२.४९ अनुगमन र अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजालाई सम्बन्धित नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा एवं कार्यान्वयनमा प्रयोग गर्दै लाने ।

१२.५० वातावरणिय शुद्धता कायम गर्न तथा जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जना भएका समस्या न्युनिकरण र अनुकूलन गर्न उपयुक्त प्रविधिको पहिचान, विकास, हस्तान्तरण तथा प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने । यस्तो प्रविधि विकास गर्ने क्रममा राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय विश्वविद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र तथा स्थानीय मौलिक ज्ञान, सीप तथा पद्धतिहरुको पहिचान गरी उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.५१ फोहरमैला व्यवस्थापन गर्दै प्रदुषण न्यून गर्ने प्रविधि विकास; वन र जलाधारको दीगो व्यवस्थापनका सरल र प्रभावकारी पद्धतीको विकास; पारिस्थितीकीय सेवाको निरन्तरताका लागी उपयुक्त प्रविधि विकाश र हस्तान्तरण; पानी र उर्जाको बचत र दक्षतायुक्त प्रविधि पहिचान, विकास र प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.५२ खाद्य कृषि सुरक्षा र उत्पादकत्व कायम राख्न सुख्खा खडेरी र रोग किराको प्रकोप सहन सक्ने वालीका जात, प्रजातको पहिचान र विकास; रोग किरा तथा बाहय मिचाहा प्रजाती नियन्त्रण; प्रभावकारी सिचाई पद्धती जस्ता विषयमा अनुसंधान गरी प्रविधि विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

१२.५३ जलवायु परिवर्तनले विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको कृषि, वन, जलस्रोत, जैविक विविधता, शहरी क्षेत्र, मानव स्वास्थ्य आदि क्षेत्रमा पारेको असरबारे अनुसंधान गरी जलवायु अनुकूलनका नविन उपायको खोजी र अवलम्बन गर्ने गराउने ।

१२.५४ सुन्तला, कागतीमा लामो समय देखी देखीएको भाइरस र अलैचिमा देखीएको गानो कुहिने रोगको पहिचान गरी नियन्त्रण गर्ने । जलवायु परिवर्तन एवं विषादीको अत्याधिक प्रयोगका कारण मानव, पशुपन्छी स्वास्थ्यमा पर्ने असरको थप अध्ययन गरी जलवायु अनुकूलित प्रविधिको विकास र उपयोग गर्न प्रेरित गर्ने ।

१२.५५ जलवायु परिवर्तनले हिमताल नदी प्रवाह, तापक्रम, वर्षा, आद्रता, वालीचक्र, आदीमा परेको असर बारे अध्ययन, अनुसंधान गरी जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक असर घटाउने ।

१२.५६ जलवायु परिवर्तन मैत्री कृषि, भौतिक पूर्वाधार निर्माण र शहरीकरण का असल अभ्यास र प्रविधिको विकास र प्रसारण गर्ने ।

छ. क्षमता अभिवृद्धि, सुशासन र समन्वय

१२.५७ वातावरण र जलवायु परिवर्तनलाई सामाजिक र आर्थिक विकास संगसंगै आन्तरिकीकरण र मूल प्रवाहीकरण गर्दै लाने । प्रदेश र स्थानिय तहका लागी वातावरण मैत्री योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन र नियमन गर्न त्यस्ता योजना तर्जुमा कार्यमा संलग्न हुने सबैलाई प्रशिक्षित गर्ने ।

१२.५८ जलवायु परिवर्तनका कारण नकारात्मक असरहरुबाट जोगीने उपाय र नागरीकको दायित्व जस्ता विषयमा सचेतना र जानकारी मूलक सुचना निरन्तर प्रवाह गरी सुसुचित गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

१२.५९ वातावरण र जलवायु परिवर्तन बारे पाठ्यक्रम तयार गरी औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीमा समावेश गरी कार्यान्वयन गराउने ।

१२.६० प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने समूहहरुलाई जलवायु परिवर्तनका कारण खाद्य, कृषि, पानी स्वास्थ्य र वातावरणमा पर्ने असर र न्यून गर्ने उपायका बारेमा ब्यवहारिक ज्ञान, शिप र प्रविधिका बारेमा प्रशिक्षित गर्दै लाने ।

१२.६१ जलवायु परिवर्तन प्रभावीत समुदाय र पारिस्थितीकीय प्रणालीको अनुकूलन क्षमता बढाउनका लागि जिविकोपार्जनका बैकल्पिक उपायको प्रवर्धन गर्दै यूवा स्वरोजगार र आय बृद्धी गर्न सहजीकरण गर्ने ।

१२.६२ पारिस्थितीकीय प्रणालीको समानुकूलन क्षमता बढाउन प्राकृतिक स्रोतको अत्यधिक दोहन नियन्त्रण गरी दीगो व्यवस्थापकिय क्षमता बढाउने कार्ययोजना बनाई लागु गर्ने ।

१२.६३ जलवायु परिवर्तन र प्राकृतिक प्रकोपका कारण हुने क्षति न्यूनिकरण गर्न नेपाल पक्ष भएका जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघिय संरचना महासन्धी र यस अन्तर्गतका क्योटो अभिसन्धि र पेरिस सम्झौता, जैविक विविधता महासन्धी तथा संयुक्त राष्ट्र संघिय प्रकोप जोखिम न्यूनिकरण संरचना (सेन्डाई फ्रेमवर्क), दिगो विकास लक्ष्य लगायतका प्रतिबद्धता पुरा गर्न आवश्यक जनशक्तिको तयारी, दक्षता र क्षमता अभिवृद्धी कार्यजिम्मेवारीको निरन्तरता, जवाफ देहिता र प्रभावकारीता बढाई सन्धि/सम्झौता कार्यान्वयनमा सघाउ पुर्याउने ।

१२.६४ वातावरण र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी योजनाहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि अनुगमनलाई कार्यक्रममै समाविष्ट गर्ने । आयोजना तहको अनुगमन प्रदेशले र कार्यान्वयन तहको अनुगमन स्थानीय तहबाट गरी प्रदेश तथा संघमा प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । आवश्यकतानुसार सरोकारवाला समेतको सहभागीतामा संयुक्त अनुगमन गरी नतिजा सार्वजनिक गर्ने ।

१२.६५ जलवायु अनुकूलन र समानुकूलनका कार्यक्रम संचालन गर्दा महिला, अपाङ्ग, बालबालिका, अशक्त र सिमान्तकृत समुदायलाई प्राथमिकता दिदै वातावरणीय न्याय, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि गर्दै स्रोतमा पहुँच र लाभको समन्यायिक वाँडफाँडको व्यवस्था मिलाउने ।

१२.६६ संघको समन्वयमा जलवायु परिवर्तनका प्रतिकुल असर न्युन गर्ने, अनुकूलन र समानुकूलन क्षमता बढाउन तथा प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने लगायतका क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने सहयोग राष्ट्रिय र अन्तरराष्ट्रिय स्रोतबाट अभिवृद्धि गर्दै जाने ।

१२.६७ प्रदेशस्तरिय क्षेत्रगत नीतिहरु तयार गर्दा यस निति सँग तादाम्यता कायम गर्ने ।

१२.६८ नितिगत समन्वयका लागि मुख्य मन्त्रीको अध्यक्षतामाप्रदेश वातावरण तथा जलवायु परिषद्को व्यवस्था गरिने छ । नीति कार्यान्वयनको प्रभावकारीतालाई मार्गनिर्देश गर्न प्रदेश उद्योग, पर्यटन, बन तथा वातावरण मन्त्रीको संयोजकत्वमा समन्वय समिति गठन गरिनेछ । त्यसैगरी,

नीति कार्यान्वयनको प्रभावकारीता बढाउन वातावरणसचिबको संयोजकत्वमा बहूसरोकार वाला वातावरण र जलवायु परिवर्तन कार्यान्वयन समिति गठन गरिने छ ।

ज. आर्थिक स्रोतको व्यवस्था

१२.६९ प्रदेशको वातावरण संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावको न्यूनिकरण गर्दै जलवायु परिवर्तन अनुकूलित हुन तथा पारिस्थितीकिय प्रणाली र प्रकोप जोखिमपूर्ण समुदायको समानुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्न “गण्डकी प्रदेश वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन कोष” स्थापना गर्ने ।

१२.७० यस्तो कोषमा संघको अनुदान, प्रदेश सरकारको आन्तरिक स्रोतका अतिरिक्त स्वच्छ विकास संयन्त्र, कार्वन व्यापार, वातावरणीय सेवा शुल्क, प्रदुषकले तिर्ने प्रदुषण शुल्क तथा द्विपक्षीय र अन्तराष्ट्रिय सहयोगबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा गर्ने ।

१२.७१ कोष संचालनको कार्यविधि र मापदण्ड बनाई वातावरण संरक्षण, प्रदुषण नियन्त्रण, बाढी पैहो रोकथाम, जलउत्पन्न प्रकोप न्यूनिकरण तथा जलवायु परिवर्तनका कारण कृषि, वन, जलस्रोत प्रणालीमा भएको नास र विनासमा राहत उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

१२.७२ वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर न्यूनिकरण गर्न निश्चित श्रोत, साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न छुट्टै बजेट शिर्षक बनाई लागु गर्ने ।

१३. कार्यनीति

यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि देहायका कार्यनीतिहरू अबलम्बन गरिनेछ :-

१३.१ स्थानीय तहको समन्वयमा प्रदेशभिन्नका सबै स्थानिय तहले फोहर मैला ब्यवस्थापन कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने । फोहोरमैलालाई उत्पादनको स्रोतमा नै कुहिने र नकुहिने छुट्याइ घटाउने, पुनः प्रयोग गर्ने वा प्रशोधन गर्ने ब्यवस्था मिलाउने ।

१३.२ वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन गरेर मात्र वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने योजना एवम् पूर्वाधार विकासका कार्यहरू कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

१३.३ शहर बजार, नदीनाला र सार्वजनिक क्षेत्र सफाईलाई अभियानकै रूपमा संचालन गरी स्वच्छता कायम रहने व्यवस्था मिलाउने । सार्वजनिक क्षेत्रमा फोहर गर्नेलाई कानुन बनाई दण्डीत गर्ने ।

१३.४ प्राज्ञिक र शैक्षिक संस्थाहरूको सहकार्यमा वातावरण, जलवायु परिवर्तन र विपद जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धि पाठ्यक्रम तयार गरि प्राथमिक र माध्यमिक तहमा अध्ययन अध्यापन गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउने ।

१३.५ प्रदेश भित्र ढुङ्गा, गिट्टी, वालुवा, माटो, स्लेट आदीको संकलन, उत्खनन, ओसारपसार र विक्रि वितरणलाई वातावरणमैत्री रूपमा व्यवस्थापन गर्न तत्कालै कार्यविधि बनाई कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।

१३.६ विद्यमान वातावरणिय मापदण्डको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै आवश्यकतानुसार प्राकृतिक वातावरण र मानव तथा पशुपंक्षीको स्वास्थ्यमा असर पर्ने अन्य जुनसुकै विषयमा मापदण्ड/कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन र नियमन गर्ने गराउने ।

१३.७ हरियाली प्रवर्धन, चौताराबगैचा निर्माण, वातावरणीय सचेतना, प्रदुषण न्यूनीकरण, फोहर मैला व्यवस्थापन कार्यक्रम संचालन गर्ने लाई प्रोत्साहन गर्नसम्मामित एवम् पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१३.८ प्रदेशमा एक वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन कोष खडा गरी संचालनको कार्यविधि स्विकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

१३.९ वातावरण संरक्षण र व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउदै विस्तार र प्रभावकारीता बढाउने ।

१३.१० शहरीक्षेत्रमा सडक निर्माण वा सुधार गर्दा ढल, वृक्षारोपण र साईकल लेनको व्यवस्था अनिवार्य गर्ने । साथै शहरी क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी कर्मचारीहरूलाई साईकलको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१३.११ विद्युतिय सवारी साधनको चार्जिङ्ग स्टेशन स्थापना गरी सेवा दिनेलाई सहूलियत प्रदान गर्न कार्यविधि र मापदण्ड बनाई लागु गर्ने ।

१३.१२ प्रादेशिक अनुकुलन कार्ययोजना हरित गृह ग्यास उत्सर्जन कटौती योजना तथा न्यूनकार्बन आर्थिक विकासपथको रणनिति तर्जुमा गरी लागु गर्ने ।

१३.१३ प्रदेश मंत्रालयमा वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन र केन्द्र स्थापना गरी योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, प्रस्ताव र प्रतिवेदन तयारी, श्रोतसाधनको आवश्यकताको आंकलन र व्यवस्था एवं अनुगमन, मुल्यांकन कार्यमा कृयाशिल तुल्याउने ।

१३.१४ व्यक्ति, समुदाय, संघसंस्थालाई वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र वातावरणको संरक्षण, जलवायु अनुकूलन तथा प्रदुषण नियन्त्रणमा योगदान गर्न अभिप्रेरित गर्ने । गण्डकी प्रदेश वातावरण पुरस्कार स्थापना गरी यस्तो कार्यमा उत्कृष्ट योगदान पुर्याउनेलाई पुरस्कृत गर्ने ।

१४. नीति कार्यान्वयन व्यवस्थापन

१४.१ नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने रणनीति, कार्यक्रम, कानून, निर्देशिका, मार्गदर्शन निर्माण गरि कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१४.२ संघ र स्थानीय तह विच आवश्यकता अनुसार सहकार्य र समन्वयको व्यवस्था मिलाईने छ ।

१४.३ समुदाय र सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारी, अधिकार र कर्तव्यलाई सापेक्षित रूपमा सुदृढीकरण गर्दै लगिनेछ । गैरसरकारी संघ संस्था, नीजि तथा प्राज्ञिक क्षेत्रबाट वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा हुने क्रियाकलापलाई कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु पूर्व प्रदेश सरकारमा जानकारी गराउनु पर्ने संयन्त्रको विकास तथा कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१५. आर्थिक पक्ष

१५.१ नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेटको विनियोजन प्रदेश सरकारले गर्नेछ ।

१५.२ नीति कार्यान्वयनका लागि केन्द्र सरकारको समन्वयमा अन्य दातृ निकायहरूबाट समेत सहयोग लिन सकिनेछ ।

१५.३ नीति कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित संघ, संस्था, समुदाय र साझेदारहरूको सहयोग परिचालन गर्न सकिनेछ ।

१५.४ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र समानुकूलन कार्यको लागि विनियोजित बजेटको कम्तिमा ८० प्रतिशत रकम स्थानीय स्तरमानै खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१६. अनुगमन तथा मूल्यांकन

१६.१ प्रस्तावित नीति कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने अनुगमन संयन्त्र को निर्माण, बजेट व्यवस्था, प्रभावकारिताको नियमित अनुगमन र मूल्यांकन र प्रतिवेदन तयारी र सार्वजनिक हुने व्यवस्था प्रदेश उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले मिलाउने छ।

१६.२ प्रत्येक २/२ वर्षमा नीतिको स्वतन्त्र मूल्यांकन गरिनेछ ।

१७. जोखिम

१७.१ प्रादेशिक ऐन कानून तर्जुमा गर्न ढिला भएमा कार्यान्वयन प्रभावकारितामा जोखिम रहनेछ ।

१७.२ उपयुक्त संस्थागत संरचना र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था हुन नसकेमा जोखिम रहन सक्नेछ ।

१७.३ यस नीति कार्यान्वयनको क्रममा उल्लेख्य मात्रामा आर्थिक स्रोत साधनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ । तर उक्त खर्च यो नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन नगर्दा हुने वातावरणिय जोखिम र धनजनको क्षतिको तुलनामा नगन्य हुने छ।

१७.४ यस नीति कार्यान्वयनगर्नमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह सबैको साझा प्रतिबद्धता, सहकार्य र समन्वय आवश्यक हुने छ।

१८. बाधा अड्काउ फुकाउने

यो नीति कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्काउ परेमा वा समस्या उत्पन्न भएमा गण्डकी प्रदेश सरकार, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले आवश्यक निर्णय लिन सक्नेछ ।